

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

א. הכינוס הארצי האחד-עשר לידיעת הארץ

טבעון, חול-המועד סוכות, תשט"ז

הכינוס האחד-עשר לידיעת הארץ נערך בימים א—ד של חול המועד סוכות תשט"ז, בטבעון, לפי הזמנתן של המועצה המקומית וחברת "קרת". הכינוס הוקדש בעיקרו לגליל ולעמקים וכן לסיכום המחקרים, שנערכו בשנת תשט"ו בנגב, ובייחוד במצדה.

במעמדם של נשיא המדינה מר י. בן-צבי ורעייתו, ראש הממשלה ושר החוץ טר מ. שרת, ראש המטה הכללי ר/א מ. דיין, שרי ממשלה, חברי כנסת, ראשי המוסדות הלאומיים, אנשי מדע ולמעלה מ-1000 משתתפים ואורחים נפתח בט"ז בחשרי הכינוס באולם הקולנוע "יובל אור". רהובותיה של טבעון קושטו בדגלי הלאום, בירק ובפרחים.

נשיא המדינה אמר בין השאר:

"לכבוד רב לי לפתוח את הכינוס הי"א של החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, שהוא הכינוס הראשון בעמק המבורך שלנו — עמק יזרעאל. וקודם-כל אזכיר את שמו של אחד המייסדים של חברתנו, אשר נלקח מאתנו בשנה זו, שעמד למעלה מיובל שנים על משמרתו הנאמנה במחקר המולדת, הלוא הוא ר' ישעיהו פרס ז"ל, איש ירושלים, סופר וחוקר, מורה ומדריך. זכרו יישאר לברכה בקרב כל חונגי עפרות ארצנו בדורנו ובדורות הבאים".

לאחר מכן סקר הנשיא בקצרה את עבודת המחקר המסועפת, שנערכה על-ידי החברה בשנה שחלפה בחלקים השונים של הארץ, ובמיוחד בבית-שערים. החפירות בחלק זה של העמק התחילו בשנת תרצ"א, וכבר הסקר הראשון הוכיח, שרגלינו עומדות בבית-שערים העתיקה, היא בית-שערים של ר' יהודה הנשיא וביתו, ולפני כן בית-שערים של יוסף בן-מתתיהו. המשכן של החפירות אישר את אמינות הדבר. בעקבות זאת — בלא שהחוקרים נתכוונו לכך — קופחה זכותו של המושב בית-שערים, שנוסד במקום זה שנה קודם לכן. מן הראוי להוסיף למושב זה את התואר בית-שערים החדשה, כדי להבדילו מזו העתיקה, ההיסטורית. כאן יש להזכיר את

שמו של איש "השומר", שגילה את המערה הראשונה, איש, שכל חייו היו קודש לשמירה ולעבודה עברית ונשפלו על משמרתו — הוא אלכסנדר זייד.

לא אשכח את הלילה הראשון, שבו בלינו — פרופ' מזר, זייד ובניו ואנוכי — במערה שנתגלתה בקיץ תרצ"ו. נכנסנו לתוכה בערב ויצאנו עם שחר, עת נתגלה לעינינו המראה הנהדר של האולמות והקשתות, מנורות הענק ושאר הציורים וכן הכתובות המרובות שעל הקירות. ועד החברה החליט לגשת לחפירות במקום זה. זכורני, כיצד עלה בידי לגייס את הסכום הראשון — תרומתו של הלורד מלצ'ט — בסך 300 ל"ש, שבהן פתחנו במפעל. נערכו 4 עונות של חפירה, בהנהלת פרופ' מזר ובהשתתפותו של פרופ' שובה, שאנו מצטערים על שאינו אתנו היום. לאחר הפסקה ארוכה חודשו החפירות, בהנהלת ד"ר אביגד, והן הולכות ונמשכות.

מפעלי החברה, המבוצעים תוך שיתוף עם מחלקת העתיקות של הממשלה ועם האוניברסיטה העברית, מהווים הישג לאומי גדול — חקירת הארץ לארכה, לרחבה ולעמקה וכן הפקת הומר מקורי, המפיץ אור בהיר על דברי ימי עמנו ודברי ימי מולדתנו למן התקופות הפרהיסטוריות ועד ימינו אנו. התפקיד, שהציבה לה החברה לפני מ"ג שנה, כשעדיין היינו מיעוט קטן בארץ, גודעת לו עתה חשיבות כפולה ומכופלה משזכינו לעצמאות ממלכתית. לימוד המולדת נעשה עתה צורך חיוני לכל אחד מאזרחי ישראל, כקטן כגדול, ואף לאחינו בגולה.

ברכתי אפוא לכינוס זה, למרצים ולמשתתפים, שיתרום את תרומתו למיזם התעודה הנעלה, שקיבלה על עצמה החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה.

הרמטכ"ל, רב-אלוף משה דיין, עמד בדברי ברכתו על הויקה ההדוקה שבין ייעוד הצבא לידיעת הארץ. "חיילי צה"ל, המסיירים בארץ, יודעים שמהלכים הם בארץ פלשת, בעקבות חיילים גיבורים בימי קדם. הידיעה, שהסלעים בסביבות עין-גדי הם הצוקים, שביניהם הסתתר בשעתו דוד, היא להם חוויה נפשית עצומה המחזקת את קשרם לארץ".

מר ש. ייבין הביא את ברכתו של שר החינוך והתרבות.

מר מ. קול בירך בשם הסוכנות היהודית, ומר מ. נמיר הביא את ברכתה של הסתדרות העובדים הכללית.

פרופ' גלסון גליק בירך את הכינוס בשם המוסדות היהודיים, שהוא עומד בראשם בארצות-הברית, וכן בשם בית-הספר האמריקני לחקר המזרח. בדברים קצרים סיכם את עונת הסקר הרביעית שלו בנגב וציין במיוחד שלוש מסקנות, שהגיע אליהן: (א) הנגב אינו מדבר; (ב) אקלים הנגב לא השתנה במשך הדורות; (ג) הנגב היה מיושב החל בתקופת האבות ועד לתקופות מאוחרות. לדבריו, הצליח לגלות עד כה למעלה מ-300 נקודות יישוב וחניה וכן דרכים עתיקות, המוליכות עד קדש ברנע ועד מצרים.

אחרון המברכים במושב זה היה ראש המועצה המקומית של טבעון, מר א. סגל. במלים נרגשות הביע את שמחתה של קריית טבעון, שזכתה לארח כינוס חשוב זה של אנשי מדע ורוח. "בחרתם בקרייתנו — ציין מר סגל — לא רק בשל קרבתה לבית-שערים, אלא גם מפני שהיא פינת חמד; אפיה הטבעי מרחיב דעתו של אדם, עצי האלון עתיקי הימין וגינות הגוי המטופחות שלה משתלבים למראה מרהיב-עין. דרך אגב, טבעון זו, שבעבר לא היו אנשיה רשאים לעבור לפני התיבה, זוכה היום לפיצוי על העוול שנעשה לה אז, אולי משום שעתה הננו כלנו שפה אחת ודברים אחדים... אנו מכריזים ברגש גאוה: שערי טבעון פתוחים והיו פתוחים תמיד לאנשי תורה וחכמה".

כתום פרשת הברכות נערכה הרצאת-הפתיחה של רב-אלוף ד"ר יגאל ידין על הנושא: חצור-ראש כל הממלכות האלה.

בראשית דבריו סקר המרצה את המקורות החיצונים, שבהם נזכרת חצור, החל בכתבי המארות המצריים של המאה ה-10 לפני הספירה וכלה בספר המקבים. הוא עמד על העובדה, שכבר במכתבי מארי מסוף המאה השמונה-עשרה נזכרת חצור כאחת הערים החשובות ביותר בא"י. כן נזכרת היא ברוב האנאלים של הפרעונים המצריים, מימי תחותימס ה-11 ועד סתי ה-10. כמה מן המכתבים, שנמצאו בתל אל-עמרנה, נכתבו על-ידי המלכים, שארצותיהם השתרעו מצפון וממזרח לחצור, ובהם מאשימים הם את מלך חצור בגזילת כמה מעריהם ובאי-נאמנות לפרעה. עם זאת נמצאו שם גם מכתבי מלך חצור עצמו, המכחישי האשמה זו, מטיל אותה על המתלוננים ומודיע על נאמנותו לפרעה. גם בפאפירוס אנאסטסי ה-10 נזכרת חצור ונהרה בשאלה המוצגת לפני ה"מהיר".

המרצה ניתח את המקורות המקראיים, שבהם נזכרת חצור, החל בתיאור מלחמותיו של יהושע נגד יבין מלך חצור, שעמד בראש הקואליציה של מלכי כנען בצפון, ומלחמת דבורה וברק, וכלה בתיאור של כיבוש הגליל העליון (וחצור בכלל זה) על ידי תגלת פלאסר ה-111 בשנת 732. במיוחד עמד המרצה על העובדה שחצור, יחד עם מגידו וגזר, נבנו כערי ממלכה ורכב ע"י שלמה, כפי שמודגש במקרא. הידיעה האחרונה, הכלולה בספר המקבים, מציינת, שיונתן החשמונאי נלחם בדמטריוס ב"עמק חצור".

לאחר מכן עבר לתיאור הפירות המשלחת ע"ש גיימס דה רוטשילד, שבוצעו בהנהלתו, מטעם האוניברסיטה העברית. רשימה מפורטת על העונה הראשונה של החפירות מתפרסמת להלן בע' 54—59.

המושב השני של הכינוס התקיים בט"ז תשרי בערב. הרצו בו פרופ' נ. ה. טורסיני על הנושא: עשרת השבטים ומסורת המקרא מארץ יהודה. ד"ר ד. עמירן על הגיאוגרפיה של הגליל התחתון והעמקים, וד"ר י. אהרוני — על ההתיישבות הישראלית בגליל בתקופת המקרא. להלן ניתנת תמצית דבריהם:

פרופ' נ. ה. טור-סיני:

המרצה ניסה להבליט את המשותף לשבטי ישראל לפני כיבוש הארץ, ומתוך כך את אחדותן של האומה והארץ גם בתקופת החלוקה לשתי ממלכות ישראל ויהודה. הוא הביא אסמכתות לשוניות לתיאור המלחמה בין הנאמנים לאלוהי ישראל לבין הכופרים בו, שהתנהלה במשך כל הדורות, הן בתקופת הנדידה במדבר והן בתקופת הנביאים. בהמשך דבריו ציין את הכמיהה לגאולה, שליוותה את העם מאז ומתמיד ושבחרה לה לסמל את משיח בן-דוד ולא משיח מבית אחר, אף אם לא חסרו תקופות פאר בדברי ימי עמנו עד לתקופתו של ירבעם בן נבט או מלכים אחרים. הדבר בא להדגיש, לדעת המרצה, פעם נוספת את אחדות האומה, כיוון שבסמל זה של משיח בן-דוד רואה העם את בית המלוכה, שאיחד את העם ואת הארץ כולה תחתיו.

ד"ר ד. עמירן:

העמקים, שער הכניסה הראשי לארץ, נוצרו, בדומה לבקעות הקטנות יותר של הגליל התחתון ושל השמרון, על-ידי שבירה טקטונית. קווי-העתק קובעים את גבולות העמק ומסמנים אותם במתוללים בולטים. בגליל התחתון יש להבחין שני חלקים ראשיים: הרמות הבולטות במזרח והאיזור ההררי במרכז ובמערב; זה האחרון בנוי אבן-גיר, דולומיט, קרטון וכדומה. ההרים ערוכים בארבעה טורים: הרי נצרת, תרען, יודפת ושגור. הגבהים של הרכסים מגיעים ל-500 עד 600 מטר. בין ההרים נמצאים עמקים טקטוניים עם אדמה אלוביאלית טובה. קרקעיותיהן, פרט לבקעת תרען, עולות מדרום לצפון, כדלהלן: עמק יזרעאל (30—80 מטר), בקעת תרען (170—220), בקעת בית נטופה (140—160), סכנין (180—200), בית כרם (200—220). בדרום-מערבו של הגליל יוצר החומר האיאוני הרך ביחס צורות מעוגלות וחדגוניות בנוף.

מבנה העמקים ואדמתם האלוביאלית השמנה גרמו להתהוותן של ביצות עונתיות ולהתפשטותן של נגע הקדחת. לפיכך נמנו שטחים אלה עד לראשית המאה העשרים עם האיזורים המפגרים ביותר בארץ. הואיל והקדחת התישה את כוחה של האוכלוסייה, עברו בני-הכפרים להרים, ובמקום נשארה אוכלוסיית אריסים, שהיו סלקציה שלילית מחוסרת יומה מבין תושבי הארץ. מצב זה הביא לפשיטות תכופות של בדואים מעבר הירדן המזרחי. מעשי העריצות והשוד שלהם דלדלו כליל את האיזור. בעקבותיו של מצב זה עבר חלק ניכר מאדמות העמק לידי משפחות פאודאליות, ואפילו לידי בנקאים.

ההתיישבות היהודית החדשה הבריאה את העמקים על-ידי ניקון הביצות והשמדת יתושי הקדחת. היא ריכזה בהדרגה את הקרקעות ויישבה אותן. היום ממלאים העמקים תפקיד חלוצי בעיצוב דפוסי החקלאות החדשה על-ידי הנהגת גידול כותנה, סלק סוכר וגידולי תעשייה אחרים. בניגוד לתמורות היסודיות שחלו בעמקים, נשארו הרמות של הגליל התחתון המזרחי שטחי פלחה עד היום הזה.

למרות דלותן של הידיעות שברשותנו, ברור הדבר, שהגליל הגיע בתקופה הישראלית לפריחה יישובית רבה ותפס חלק נכבד בחיי ממלכת ישראל. התנחלו בו המשה משבטי ישראל. במלחמה המכריעה בכנענים, מלחמת דבורה, נטלו שבטי הגליל מקום בראש. מכירים אנו שופטים מזבולון ויששכר. בימי שלמה היו שלוש משתים-עשרה נציביותיו בגליל, ובנפתלי ישב חתן המלך. רשימת ערי המבצר של נפתלי כוללת 14 ערים גדולות וחשובות, רובן ערי מלוכה כנעניות לשעבר. הגבול של התנחלות שבט אשר הגיע בצפון עד לעורף ההררי של צור וצידון, דבר המתאשר ע"י תיאורו של מפקד האוכלוסיה הישראלית בימי דוד.

כיצד עלינו לתאר לעצמנו תהליך התיישבותי כביר זה? כלום היה זה תהליך ממושך ואיטי, או כיבוש צבאי, שבעקבותיו באה התיישבות מאורגנת ומהירה? האם יושב הגליל כולו בפעם הראשונה בתקופה זו, או שמא היה בו יישוב כנעני, לפחות בחלקים מסוימים? המקרא פותח בתיאור יישובו של הגליל ע"י נצחון צבאי גדול — הוא מלחמת מי-מרום; ואולם שומה עלינו לבדוק תמונה זו מחדש לאור המקורות המצריים והמחקר הארכיאולוגי החדש. שמו של שבט אשר מופיע בתעודות המצריות החל בימיו של סתי ה-11. בימיו של רעמסס ה-11 כבר קיים יישוב בשם גת אשר, שהוא זהה, כנראה, עם גת מדרום למעונה. שאמנם הכוונה היא לשבט אשר — על כך מעיד פאפירוס אנטסאסי א', שבו מדובר על הראש של שבט אשר.

יש עדויות מאותה תקופה על יישוב באיזור של יששכר, אף כי שם השבט עצמו לא נזכר. במכתבי אל-עמרנה קוראים אנו על חורבנה של שונם, וכי מלך מגדו מביא לפי פקודת הפרעה אנשי מס מיפו (היא יפא = יפע), כדי לחרוש את שדותיה. כן למדים אנו מתוך האסטילה השניה של סתי הא' מבית שאן, שבימיו היו העפרו בהר ירמתו, כלומר בסביבת ירמות של יששכר. ראשית יישובם של חבלים שונים בגליל התחתון חלה אפוא, לכל המאוחר, בסוף המאה ה-11.

אולם אזורים מסוימים של הגליל היו מיושבים כבר בתקופה הכנענית. מתוך הכתובות המצריות — והודות לסקר של סאריסאקו — מכירים אנו את שרשרת היישובים הכנעניים, שחצתה את הגליל התחתון בדרך בקעת יבנאל — בקעת בית נטופה (דבר אלי-חורנה). גם בגליל העליון מכירים אנו שורה של ערים כנעניות, כגון קדש, מרום, בית ענת, קנה ועוד.

הסקר הארכיאולוגי החדש הוכיח, שיישוב כנעני זה הצטמצם באזורים מסוימים: בגליל התחתון בעיקר בדרך הנ"ל, בגליל העליון מצפון לנחל אכזיב (ואדי קרן). כאן נתגלתה בשנים האחרונות שורה של תלים גדולים, ויש להניח, שהוא הדין גם לגבי השטח הצפוני של הגליל העליון, הנתון כיום לשלטון לבנוני. יישוב כנעני זה היווה חוליה מקשרת בין הכנעני "על יד הירדן" והכנעני "על הים", בין צפונו של עמק הירדן לבין ערי החוף הפיניקיות.

לעומת זה לא מצאנו מדרום לנחל אכזיב, בחלקו הגבוה ביותר של הגליל, אף תל כנעני אחד, אך נתקלנו בשרשרת צפופה של יישובים קטנים מראשית תקופת

הברזל, שבהם נתגלו חרסים מוגונוניים, בכללם טיפוסים בלתי מוכרים בארץ. בהפירת נסיון, שביצעתי באחד היישובים מסוג זה (תל-חרשים עליד פקיעין = חרבת א-תליל), התברר, שהיישוב נוסד במאה ה"ג בקירוב, והחרסים המיוחדים הם מתקופה זו. גל התיישובותי זה הוא ודאי ישראלי, ושבטי ישראל הצפוניים הם שהביאו עמם את החרסיהם המיוחדים. עלינו להניח אפוא ששבטי ישראל נאלצו להתיישב באזורי הר אלה בלחצו של היישוב הכנעני החזק בצפון. בפרק-זמן מסוים חיו גם בגליל היישובים הישראלי והכנעני זה בצד זה, ורק בשלב שני באו ההתפשטות הישראלית והמאבק הצבאי הגדול.

לאור תמונה זו אין לקבל את המטורת, שמלחמת מי-מרום חלה בראשיתה של תקופת ההתנחלות, אלא שייכת היא לפרק מאוחר יותר של תקופת השופטים. נראית השערתו של פרופ' מזר, שמלחמת דבורה קדמה למלחמת מי-מרום, וכך מצטיירת התמונה ההיסטורית הבאה: ראשיתה של החדירה הישראלית לגליל, כלרוב חלקי הארץ, חלה באזורי ההר הבלתי מיושבים. עם הפסקת השלטון המצרי בארץ, באמצע המאה ה"ב, עמדו שלושה כוחות זה מול זה: בני ישראל באזורי ההר, הפלשתים בעמק החוף הדרומי, והמרכז הכנעני בצפון. בהנהגתה של חצור. יבין מלך חצור ושר צבאו סיסרא הצליחו להשתלט לזמן-מה על הגליל ושבטיו הישראליים עד להשתחררותם בעקבות מלחמת דבורה. עתה פרצו השבטים הישראליים צפונה, ואחרי נצחונם השני על יבין ושארית בני בריתו במי-מרום כבשו את הגליל הכנעני והחריבו את חצור עצמה.

השתלשלות דברים זו מסבירה את הפריחה היישובית הגדולה של הגליל בתקופה הישראלית. הגליל הכנעני היה מיושב רק בחלקו. אי-היכולת לכבוש את התלים הכנענים בראשיתה של ההתנחלות אילצה את בני ישראל ליישב את האזורים הפנימיים, ועם כיבוש האיזור הכנעני בסוף המאה ה"ב נהפך הגליל כולו, בפעם הראשונה בתולדותיו, לאיזור אחיד בעל יישוב אינטנסיבי ומפותח.

מה היתה אחריתו של יישוב זה לאחר הכיבוש האשורי? האם הושמד והוגלה כולו ע"י תגלת פלאסר ה-111 בשנת 732 לפנה"ס? באנאלים של תגלת פלאסר נשתמרו — בין השאר — שמותיהם של כמה יישובים, שנכבשו בבקעת בית נטופה, ומתייש" ביהם הוגלו, והם: חנתון, קנה, יטבתה וארומה. בימי בית שני מוצאים אנו שוב באותו איזור יישוב יהודי צפוף ומפותח, וקשה להניח, שאינו המשך ישיר של היישוב הישראלי הקדום. נשות המלך שלקחו מלכי יהודה המאוחרים מיטבה ומרומה מוכיחות, שנשאר בהן יישוב בעל חשיבות. בלב הגליל נשתמר אפוא גם לאחר הכיבוש האשורי יישוב יהודי צפוף ומבוסס, שמלכי יהודה חיפשו את קירבתו. אם רואים אנו בימי בית שני באותו איזור ממש את המרכז היהודי החשוב, שגבולותיו הגיעו, לפי עדותו של יוסף בן מתתיהו, עד פקיעין ועד מירון — מסתברת ההנחה, שאותו איזור, שראה את ראשית ההתנחלות הישראלית בגליל, הוא גם שהחזיק מעמד עם הכיבוש האשורי ושימש יסוד ליישוב היהודי בגליל בימי בית שני ולאחרייו.

המושב השלישי של הכינוס נפתח ביום ב', י"ז בתשרי, בבוקר בחורשת בית

שערים, בחסותה של המועצה המקומית קרית עמל, שערכה קבלת-פנים למשתתפים. מר י. אורלי, יושב-ראש המועצה, אמר דברי-ברכה. במושב זה הושמאזו שלוש הרצאות. ד"ר ח. ז. הירשברג, שישב בראש המושב, סקר בקצרה את תולדות החפירות במקום, שהחלו לפני כעשרים שנה, ועמד במיוחד על האולמות עם הכלים והכתובות, המעידים, שבמקום זה היו חימיירים — תימנים יוצאי חצי האי ערב. בית-שערים הוא המקום היחיד בארץ, שבו נמצאו עקבות חימיירים, ולדעת המרצה קשורה עובדה זו באגדה על קיום ממלכה יהודית (או מתייחדת) בשטחו הדרומי של חצי האי ערב במאות הראשונות לספירה הנוצרית. המרצה הזכיר את תגליותיו של החוקר הבלגי הייכמאנס, שמצא בדרום ערב כתובות עם שמו של המלך "יוסף", שם בעל צליל עברי בהחלט.

ד"ר נ. אביגד הרצה על התוצאות המפתיעות של עונת החפירות השביעית בבית שערים, שנמשכה כשבעה שבועות ונסתיימה סמוך לפתיחת הכינוס וד"ר א. אורבך על ר' יהודה הנשיא ותקופתו.

ד"ר נ. אביגד:

המרצה פתח את דבריו בציון העובדה, שמושב הכינוס נערך בחורשת בית-שערים — מול האתרים החפורים, וסקר בקצרה את תולדות החפירות בבית-שערים מתחילתן ועד לעונת הקיץ תשס"ו. התוצאות החשובות, שהושגו בחפירות אלו, זכו לפרסום רב בעולם המדעי ובקרב הציבור הרחב; הממצא של עונת-החפירות האחרונה, שנמשכה שבעה שבועות, מעיד על שפע השרידים הארכיאולוגיים, הגנוזים במקום זה. על פסגת הגבעה של בית-שערים, בחלקה הדרומי-המערבי, נחשף קיר לאורך 40 מ' בקירוב, שעצם קיומו היה ידוע מבדיקותיו של פרופ. מזר בשנת 1940. קיר זה בנוי אבני גזית משובחות מטיפוס האבנים בעלות השוליים והזוו השטוח. קרוב לוודאי, שלפנינו קיר של בניין ציבורי רחבי-ידים מסוף המאה השניה והמאה השלישית לספה"נ. יש להניח, שבחלק נרחב וגבוה זה של הגבעה עמדו בניינים חשובים של העיר.

המשלחת התרכזה בעיקר בחשיפתן של שלוש מערכות-קברים חדשות. מערכת-קברים מס. 19 מורכבת מחצר קטנה ומשלושה אולמות-קבורה קטנים מהטיפוס הרגיל בבית-שערים. במיוחד ראוי לתשומת-לב אחד המשקופים, שעליו מפוסל ראש אדם, ולידו חקוקות מנורה וכתובת יוונית "של סוקראטס". יש לציין שתיים מהכתובות היווניות שבאולמות: האחת של "בנימין בנו של יוליוס סוחר הבדים"; והשניה של "סבריוס בנו של סביניוס ראש הצבאים".

מערכת-הקברים מס. 20 היא הגדולה שבמערכות-הקברים, שנתגלו עד כה בבית-שערים. הזיתה הרוסה ברובה, אך מתוך השרידים שנמצאו יש להסיק, שהיתה זו הזית בעלת שלוש קשתות בנויות אבני גזית, והיו בה שלושה פתחים. המערה עצמה מורכבת מאולם מרכזי ארוך ומחדרים ואולמות, המסתעפים ממנו, שהארוך שבהם מגיע לחמישים מטרים, בקירוב. בקירות החדרים הצובים מיקמרים וגומחות קטנות, אך בעיקר נקברו הגויות במערכה זו בארונות מתים (סארקופאגים)

עשויים אבן. ארונות אלה, שנמצאו כמעט בכל החדרים — ומספרם מגיע עד מאה בערך — והמצטיינים בגדלם (עד 2.50 מ' אורך) ובכובד משקלם, נפרצו כולם בידי שודדי קברים. רבים מהם מקושטים תבליטים של גירלנדות, ראשי שוורים, נשרים, אריות, עיטורים הנדסיים ועוד. מעניין במיוחד פרצופו של אדם בעל זקן המגולף על אחד הארונות. בכל הקישוטים האלה מורגשת השפעתה של האמנות הרומית ועשויים הם בסגנון האמנות היהודית העממית של אותה תקופה בארץ־ישראל. כמוטיב יהודי טהור מופיעה המנורה, המגולפת על אחד הארונות. מתוך השרידים שנתגלו יש להסיק, שהיו במערה זו גם ארונות שיש מקושטים מעשה פיסול. הם נשברו והוצאו מכאן בתקופה הערבית הקדומה.

במערכת־קברים זו נמצאו שמונה כתובות עבריות, מהן שתיים פגומות ומטושטשות, שתי כתובות קבורה ביוונית ושלוש חרותות ביוונית של מבקרים. באחת הכתובות העבריות נזכרות שתי בנות צעירות ממשפחת רבנים; בשניה מכונים הקבורים בשני ארונות בשם "קדושים"; ואילו כתובת שלישית מסתיימת במלים "זכר צדיקים לברכה".

בסוף דבריו עמד המרצה על הבעיות השונות, שנתעוררו בעקבות גילויים של הארונות האלה במערה אחת, על עיטוריהם וכתובותיהם, וציין את החשיבות שבתגלית זו לחקר האמנות היהודית העממית והאפיגראפיה העברית של אותה תקופה, היינו של המאה השלישית ותחילת המאה הרביעית לספה"ג. (לוחות ט—י).

ד ר א . א . א ו ר ב ך :

המרצה העלה קווים לדמותו של ר' יהודה הנשיא על הרקע של המציאות ההיסטורית ובהסתמך על המסורת הספרותית העשירה. ר' יהודה עמד בראש מפעל של ריסטאורציה לאומית ומדינית, שאף עריכתה של המשנה משתלבת בתוכה. בידי ש רבי עלה להבטיח לנשיאות מעמד מרכזי בהנהגתה של האומה, כשבית הדין היה כפוף למרותו. הצלחה זו מסבירה את הישגו הגדול בעשיית משנתו ל"סתם משנה", שנתקבלה על כלל חכמי האומה בארץ ובגולה הבבלית. מן הראוי הוא לזקוף הישגים אלה בחלקם על חשבון מידותיו של הנשיא, תכונותיו הנפשיות וכשרונותיו, ובחלקם על חשבון נסיבות הזמן, שאותן השכיל לנצל לטובת תכניותיו.

בזמן שלטונם של הקיסרים הסויריים הונח בהרבה ליהודים. פחתה מידת ההתערבות בענייניהם, ורווחה מעין הרגשה של עצמאות מסוימת. רבי הסתייע בקשריו האישיים הטובים עם השלטונות — כנראה, גם עם שני הקיסרים ספטימיוס סוירוס ובנו קרקללה — לשיפור מצבו הכלכלי של היישוב היהודי בארץ ולעיצוב דמותם של מוסדותיו הדתיים והלאומיים. הערכתו את הקיסרות הרומאית לא היתה חיובית ביותר. הוא עמד, כנראה, על סימני החולשה והירידה, שנתגלו בה, אך נקט בקו של מדיניות זהירה מתוך שהכיר את גבולות סמכותו. תקנותיו של רבי בתחומן של הלכות טומאה והלכות מעשרות קשורות במצבו הכלכלי והאדמיניסטרטיבי של הקיבוץ היהודי. לאחר חורבן הבית, ובפרט לאחר מרד בר־כוכבא, גדלה האוכלוסיה הנכרית בכמה ערים, שהיו ל"ארץ העמים", וההלכה נהגה בהן כדין חוצה לארץ.

בתקנותיו של רבי מתגלית מגמה ברורה להקל על חדירתה של האוכלוסיה היהודית לתחומן של ערים אלה, מגמה, המשתלבת בתהליך ארגונו של המזרח כולו, שהחלה באיחור בימיו של מרקוס אורליוס והתקדמה בקצב מהיר בימיהם של הסוירים ובתמיכתם. במקורות מצטיירת תמונה של הרחבת חיי הכלכלה והפעילות המשקית בענפי החקלאות והמסחר השונים, תמונה, שבאה על אישורה על-ידי תוצאות החפירות בבית-שערים. הנשיא וביתו — "בית רבי" — נטלו חלק בהתפתחות זו. אמנם מן הראוי לראות בתקנות הנ"ל פרי הכרעותיו האישיות של הנשיא, אבל יש עדויות מספיקות על מאמציו של רבי לעשות את תקנותיו לתקנות בית דין, להעמיד את הצעותיו למניין, או על-כל-פנים לקבל הסכמה להן מצד אישים חשובים ובעלי-השפעה. לא תמיד עלה הדבר בידי, וכשלא השיג את הסכמתו של ר' פנחס בן יאיר להיתר שמיטה בזמן הזה, — חזר בו ממחשבתו.

עם כל הערכת מעמדו כנשיא היה רבי מעוניין, שלא להחריף את היחסים עם חכמים אחרים. פרשת יחסיו עם ר' פנחס בן יאיר יש בה כדי ללמדנו על עולמם המורכב של חכמים. הפגישה בינו לבין רבי מזכירה את הפגישה שבין שמעון בן שטח לבין חוני המעגל. ר' פנחס נמנה עם החוג של חסידים ואנשי מעשה. האדיאל שלו הוא פרישות וקדושה, מתוך יחס שלילי לחיים החמריים על הישגיהם. עם חוג זה נמנים גם אותם חכמים, שלא הסתכלו באיקונין ובצורת מטבע וידעו להשתמש בשם המפורש. ייתכן שאף אותם חכמים "קדושים", שעל קברם בבית שערים מעידה כתובת, שנמצאה בחפירות האחרונות, שייכים לחוג זה. על-כל-פנים שם אחד מהם דומה לשמו של זכם, שעליו מסופר בירושלמי, שידע להגות את השם המפורש. ברור, שר' יהודה הנשיא אינו נמנה עם חוג זה, אף-על-פי שהאגדה זיכתה אותו במעשי נסים מופלאים ובגילוי אליהו. דרך פעולותיו של רבי ויחסו לעולם שונים הם. זיקתו לתפקידיו הציבוריים החילוניים גרמה לאורח-חיים, שעורר תרעומת אצל חכמים מסוגו של ר' פנחס בן יאיר. כדי לזכות בתמיכתם של חכמים אלה גילה רבי יחס של ותרנות וסלחנות גם כלפי אלה שפגעו בכבודו. ברם, הוא נהג במידות אלו רק כשהשעה היתה צריכה לכך וכשלא פגעו במעמדה של הנשיאות, שבה נהג ברמה. הוא נטה לראות בה מעין בבואה של המלכות. בשאיפתו להידמות למלך, שלא באה על ביטויה רק בהיירארכיה מסועפת של פקידים ומשרתים עושי רצונו ודברו ובמשתאות, שנערכו בפאר רב ובסגנון מלכים, יש למצוא אולי גם סימנים ורמזים לתקוות מרחיקות לכת לעתידו המדיני של עמו, שהיו ידועות גם לבני-דורו. על-כל-פנים רבי ריכז בידיו סמכויות, שלא היו בידי מודמיו. גם פעולת ההוראה של החכמים הועמדה תחת ביקורתו של הנשיא. הוא גזר על הוראתם של תלמידים, אסר על ההוראה בשווקים, ובימיו חלקו כבוד לבית הנשיא ואמרו: "בית דין, שמינה שלא לדעת הנשיא, אין מינויו מינוי ונשיא שמונה שלא לדעת בית דין — מינויו מינוי". תקנות אלו ושיטתו של רבי לאשר מינויים לתקופת זמן מוגבלת ולסלק את הבתלי ראויים לכך, עוררו רגשות אירצון וביקורת. ביקורת זו גילתה במעשיו ובהתנהגותו מגמות אריסטוקראטיות. למרות דאגתו לכלל של מעמד החכמים, כגון שחרורם

מה"כלילא", נשיאה בעול פרנסתם של רבים מהם, פתיחת אוצרותיו בשנות בצורת "לכל מי ששנה וקרא" — גילו בהתעניינותו המיוחדת בבני חכמים, אף גם סרחו, סימנים לתהליך של גידול "משפחות בני תורה". ריבוי התפקידים, שרבי הטיל על עצמו, הביא אהו לקירובם של עשירים וגדולים, שלא כולם היו בני תורה, אמנם לא מתוך נטיה אישית גרידא, אלא מתוך הכרח מדיני וחברתי, שכן כלכלתם של מוסדות הציבור, החזקתם של בתי ספר, שליחת חכמים, ש"יצאו בעיירות" — היו מותנים בתמיכתם של עשירים וגדולים, שנהנו משיפורו של המצב הכלכלי בארץ. הנשיא הקדיש תשומת-לב מיוחדת לטיפולם של יחסים טובים עם הגולה הבבלית, שחשיבותה המספרית והכלכלית היתה גדולה ביותר ושעמדה אף מבחינה רוחנית בסימן עליה. הוא היה מוכן להפליג בכבודו של ראש הגולה הבבלי והתנגד לכל הפגנה של ייחוסה או עליונותה של יהדות הארץ לגבי הגולה. עם זה עשה כל מה שבידו לקיום תלותה של הגולה במרכז אשר בארץ, שבאה על ביטויה רב-המשמעות בעניין קידוש החדש ועיבור השנה.

כל התקנות והמסורות של רבי והסיפורים והמאמרים הקשורים בשמו מצטרפים לכלל תמונה די ברורה של מאמץ גדול של נשיא זה לחידוש פניו של היישוב בארץ והרחבת תחומי הגיאוגרפיים, לשיפור מצבו הכלכלי, לארגון מחדש של מוסדותיו המשפטיים והציבוריים, להפצת ידיעת התורה בעם ולהיוזק הקשרים עם הגולה, תוך שמירה על מעמדה המרכזי של היהדות בארץ ישראל. במעשיו אלה משתלבת גם פעולתו הספרותית-קודיפיקאטורית — עריכת המשנה, שבה בעיקר קשור שמו בזכרון הדורות. החוקרים לא הגיעו עדיין לכלל מסקנה אחידה וברורה בעניין חלקו של רבי במשנה וטיב עריכתו. יש אומרים, שרבי לא רק סידר את התומר שהיה לפניו, אלא אף סגננו והכניס שינויים בו; ויש אומרים, שרבי כלל במשנתו את המשניות בלשונן ואף כסדרן, כפי שנקבע ע"י התנאים שקדמו לו, בלא לנגוע בצורתן או לשנות מסגונן. ואמנם רבי לא הכניס את דעותיו למשנה ולא שינה את לשון המשניות, אבל במקומות, שהיו בהם מחלוקות ב"לשון" או ב"הלכה", או חילופים במחלוקת של תנאים, נאלץ רבי לבחור ולהכריע. על-כל-פנים לימודה של המשנה היה בעל פה — גם לדעת הסוברים שמשנת רבי נכתבה בטופס אחד ע"י ה"תנאי" שלו — וכדי שתתקבל על דעת כל החכמים, או רובם, היה רצוי, שמשנה זו לא תהא חדשה בעיניהם, אלא שיכירו בה במידת האפשר את מה שהיו רגילים לשנות. הגם שהמשנה אינה ספר חוקים והלכות קצובות ופסוקות, הרי היתה לאוסף הקאנוני של הומר ההלכות; והודות לזהירותו של רבי, שהיה בה משום כיבוש היצר, גילוי ענווה והכרת המציאות כאחד — ומותר אולי להוסיף, אף הודות למעמדו — נתקבלה "משנתו" כמשנה בה' הידיעה, וכל שלא הוכנס לתוכה נחשב כברייתא, כמשנה היציגית. כל הלימוד התרכז מכאן ואילך מסביב ל"משנתו", שהיא שווה בעיקרה גם בבבל וגם בארץ-ישראל. במשנה יצר רבי מרכז של לימוד והוראה, ולמעשה — מרכז חיים לעם, שהמשיך להתקיים אחרי ששאר מוסדותיו עברו מן העולם. היצירה הרוחנית הוכיחה את יתרון כוחה על מוסדות, שהיו פרי תנאים מסוימים חולפים ושהיו קשורים באי-

שיותו של הנשיא. ברם, מאידך גיסא עלינו להודות, שרק אישיות זו היתה מסוגלת להצליח ביצירת המשנה.

באישיותו של ר' יהודה התמזגו תבונת חיים ותחושת מציאות, גדלות אישית ואצילות טבעית, שלא תמיד הצליחה להעלים את רגש הבזו לעמי הארצות, לאנשים בינוניים וקטנים. כשם שידע רבי לנהוג נשיאות ברמה ולזרוק מרה בתלמידים, כן היה נכון לעזור ביד נדיבה מהוננו, ומה שלעתים יקר יותר — להשמיע דברי שבח והכרה לכפופים לו, להודות על האמת ולחזור בו מדעות ואף ממעשים, אם נוכח לדעת שטעה והצדק עם הזולת. היתה בו אותה מידה של "ענוות אמת", שאינה פרי חולשה ואינה עומדת בסתירה להכרת הערך העצמי. ובצדק אמרו חכמים "משמת רבי בטלה ענווה". ומותר להוסיף, שעם הסתלקותו של אהרון התנאים נתחסל הנסיון האחרון והקצר להחזרת עטרת ההנהגה העצמית לישנה; ובזכרון הדורות היו ימיו של נשיא זה ימים של "תורה וגדולה במקום אחד", שכמותם לא היו מימות משה. בתום המושב השלישי סיירו המשתתפים במערכות הקברים החדשות של בית-שערים.

המושב הרביעי נפתח בו ביום בשעות אה"צ, ובו הרצו ד"ר א. מלמט על פרשת גדעון ומדין; גב' רות עמירן על מגידו בתקופה הישרא-אלית; מר מ. אבייונה על הגליל היהודי בימי בית שני ולאחר החורבן; ד"ר י. שאטנר — על מפרץ חיפה; ומר י. קרמון על דרכים בגליל התחתון ובעמקים. והרי תמצית דבריהם:

ד"ר א. מלמט:

הסיפור על פרשת גדעון בספר שופטים מתאר את היאבקותם של בני ישראל עם שוסי המדבר, שפלו למישורים הפורים של ארץ ישראל לשם שדידת יבול האדמה ודאי שפשיטת נודדים לתוך מרכזי היישוב הקבוע היא תופעה שכיחה בימים של רפיון מדיני כתקופת ההתנחלות הישראלית. על כך מעיד, אפשר, מזמור פ"ג בספר תהלים, המתאר, כנראה, מאורעות מימי השופטים, והוא מונה עם צוררי ישראל, נוסף על המדינים, גם ישמעאלים, הגרים ועמלקים. עדין בימי שאל התנהלו מלחמות עזות עם העמלקים ועם ההגרים (דה"א ה, י); ורק עם כינון משטרו היציב של דוד נפסקה הדירתם של השבטים הנודדים לגבולותיה של ממלכת ישראל. שוסי המדבר נהגו לפרוץ לארץ היישוב לאחר שכמה שבטים נתלכדו לתכלית זו (שם, פס' יט—כ). כמרכן נהגו להצטרף לשאר עמים, שפלו לארץ ישראל. כן, למשל, נספח עמלק לצבא מואב ועמון בימיו של אהוד (ש' ג, יג), כך נצטרף הקיני לשבט יהודה בשעת מסע הכיבושים שלו (שם א, טז), וכן הותקפה ישראל בימי גדעון ע"י המדינים, העמלקים ובני קדם (שם ו, ג). ואולם בראש הפולשים עמד שבט מדין, ומן הראוי הוא אפוא להרחיב עליו את הדיבור.

לפי רשימות היחס היה מוצאם של המדינים, כשל שאר שבטי הנודדים — הגרים, הישמעאלים והעמלקים — מאשה פילגש (בר' כה, א ואילך; דה"א א, לב ואילך). לדעת המרצה, התכוון המקרא להביע בדרך זו את הרעיון, שמוצאם של שבטים אלה הוא

מארץ היישוב, וכי משם היגרו לגבול המדבר, כפי שנאמר בפירוש על בני הפילגשים: "וישלחם (אברהם) מעל יצחק... קדמה אל ארץ קדם" (בר' כה, ו). ייתכן שכמה מבני קטורה מציינים גיורות שונות של ספר המדבר, כגון שוח המשתרעת באיזור הפרת ומדין בספר של עבר הירדן הדרומי. על מקום ריכוזם זה של בני מדין מעידים קו נסיגתם במלחמתם עם גדעון וכן המסורת המקראית על יתרו. כמו כן מזכירים גיאוגרפים יוונים, רומיים וערביים מקום בשם מדין בחוף המזרחי של ים אילת. רשימות היחס מתארות את מדין כראש ארגון שבטי מסועף, הואיל והיו לו חמישה בנים. שלושת השמות הראשונים — עיפה, עפר ותנוך — נזכרים גם ברשימות היחס של כלב, יהודה, מנשה וראובן, ומן האפשר הוא, שעובדה זו מרמזת על הבלעת יסודות נודדים בקרב שבטי הספר הישראליים. בייחוד מאלף הוא שמו של הבן השלישי חנוך, המצוין לא רק בית אב בשבט ראובן, אלא הוא גם שם סמלי לעיר הראשונה, שהוקמה בארץ "נוד" (בר' ד, יז).

בסיפורי המקרא, שבהם נזכרים המדינים, נשתלבו פרטים אפייניים על טיבו של השבט ועל ארגונו. לפי פרשת גדעון, עמדו בראש המדינים שני מלכים — זבח וצלמע, ולידם שני שרים — עורב וזאב. ידיעה זו מעידה על הרכבה המגוון של הנהגת השבט הנודד. מנהיגים אלה נזכרו במקום אחר גם בכינוי נסיכים (תהל' פ"ג, יב), כמו שחמשת ראשי מדין, שנלחמו בבני ישראל בתקופת כיבוש הארץ כונו בשם מלכים (במד' לא, ח) וגם בשם נשיאים ונסיכים (יהו' יג, כא). ריבויים של ה"מלכים" הוא סימן טיפוסי לארגון השבטים הנודדים, כפי שמלמדות דוגמות שונות מן המזרח, ולאחרונה גם תעודות מארי. בתעודות אלו נזכר תכופות שבט בשם בני ימין, שהופעתו דומה ביותר לזו של בני מדין שבמקרא. גם ליד מלכי בני-ימין פעל שר צבא (שכינוריו דודם) וכן נזכר באותן תעודות המעמד של זקני השבט, בדומה למעמדם של זקני מדין בפרשת בלק. אף בני-ימין מתנפלים לעתים על היישוב הקבוע ושודדים את רכושו, ופעמים נשכרים הם לשירותם של מלכי מארי, כמו שבני מדין פעלו גם בשירותם של מלך מואב ושל מלך חשבון. מעמדו של השבט מכונה בתעודות מארי בשם "נוה", שהוא מונח שמי-ערבי, המגדיר את היישוב הנודד על מחנהו ומקנהו ממש כתיאורם של בני מדין בשופ' ו, ה.

במלחמתו של גדעון עם המדינים היתה הבעיה הצבאית המרכזית, שבפניה הועמד צבא ישראל, העדיפות הכמותית של האויב וזיקתו ללחימה בגמלים. הלחימה באמצעות גמלים, שהיא אפיינית לבני המדבר ומחייבת טאקטיקה מיוחדת, היתה זרה לבני ישראל, והיה בה כדי להפיל פחד גם על לוחמים מנוסים. הפתרון הקלאסי שנקט בו גדעון לשם התגברות על המכשול הנ"ל, היה התקפת לילה. החשיכה איפשרה לגדעון לביים כוח צבאי גדול. — כבר במקום אחר עמד המרצה על העקרונות הצבאיים השונים, המתגלמים בסיפור המקראי (ר' בקובץ "שרידי עבר" תשי"א, עמ' 69 ואילך וכן (PEQ, 1953, pp. 61 ff.). כאן העלה רק הצעה חדשה להבהרתה של הפיסקה הסתומה, המתארת את בחירתם של היילי גדעון על-פי הדרך, שבה שתו את מי המעיין (שופ' ז, ה ואילך).

לעומת המגמה הדתית של הסיפור הושתת המבחן, כנראה, על שיקולים צבאיים. מן האפשר הוא, שגדעון, שנזקק ללוחמים מאומנים לקרב לילה, בחר באותם אנשים, שזוהרו בשעת שתיית המים שלא לגרום רעש כל שהוא, העשוי לגלות את מציאותם בחשיכה לאויב. ברירת האנשים אינה אפוא בין הלוחם, "אשר ילק בלשונו מן המים כאשר ילק הכלב", לבין זה, "אשר יכרע על ברכיו לשות", כפירוש המקובל לפס' ה', שלפיו נשאר הכתוב מקוטע בסופו. מבחינת התחביר אין המשפט השני נוגד את זה שלפניו, אלא משמש תוספת לו, היינו הלוחמים, שפורטו בשני המשפטים גם יחד, "הוצגו לבד" מבין כל אלה שהורדו אל המעיין. הם נפסלו מפני שהצמידו את פיהם אל פני המים לשם שתיה ממש, כלקיאת הכלב הרועשת, בין אם גחנו על הארץ ובין אם שתו תוך כריעה על ברכיהם. לעומתם נזכרים החיילים הנבחרים בפס' ו', והם "המלקקים בידם אל פיהם", היינו לוחמים אלה גמעו את המים בזירות, בהעלותם אל הפה באחת הידים (כשהם קורסים על רגליהם). אין לראות אפוא במלים אלה גלוסה שאינה במקומה, כתרגום השבעים וכדעת המפרשים, אלא יש להעדיף את נוסח המסורת בפיסקה כולה.

גב' רות עמירן:

נושא ההרצאה מוקדש לפרק אחד בלבד — ולא מהארוכים ביותר — מתוך ההיסטוריה הארוכה של העיר מגידו. זהו פרק בן 700 שנה לערך מתוך 4000 שנות קיומה, ששרידיהן נתגלו בחפירות, שנערכו כאן על-ידי המשלחת של המכון המזרחני של אוניברסיטת שיקאגו משנת 1926 עד 1939. החפירות במגידו, ככל המחקרים הארכיאולוגיים בארץ-ישראל, הן פרי ההתעניינות בתנ"ך.

מה נחשף במגידו וכיצד פורש מה שנחשף לליבונן של שתי התמונות התנכיות, שבזכותן פתחו בחפירות במקום זה, שהביאו לגילוי של 20 ערים זו ע"ג זו, שכל אחת מהן עשירה בעובדות ארכיאולוגיות, שעדיין לא נחקרו עד תומן? הכוונה היא לשירת דבורה, שבה נזכרים מִּמְגִּידו בקשר לקרב נגד סיסרא, ובעיקר בקשר לעדויות התנכיות על מגידו בימי דוד ושלמה. התשובות על שתי השאלות שונות הן זו מזו בערכן. לגבי השאלה הראשונה נוכל להעיר, שהחפירות הוסיפו מעט מאוד לבירורה. לגבי השאלה השנייה אפשר לומר, שהחפירות במגידו חשפו לעינינו תמונה בהירה של עיר שלטון מחוזית בימי המלך שלמה. אשר לשאלה הראשונה, הרי הסימנים האחרונים של השלטון המצרי במגידו, בשכבה ה-VII, וכן בבית-שאן, הם מימי הפרעות של השושלת ה-20, כלומר, ש עוד במחצית הראשונה של המאה ה-12 היה קיים במידת-מה שלטון מצרי במגידו. בשכבה ה-VIII נמצא בסיס של פסל מצרי עם הכתובת של פרעה רעמסס ה-11. מכאן יש לפרש, שהכתובים ביהושע ושופטים א' מוסבים על הערים הכנעניות, שלא הוריש מנשה בהתנחלותו: בית שאן, הענד, דור, יבלעם ומגידו. גם העיר ה-VIII וגם העיר ה-VI נהרסו בשריפה כללית, שעקבותיה נמצאו בחפירות. אולברייט ביקש להסביר את שירת דבורה כאילו עמדה מגידו בפרק-זמן זה בהריסותיה, בעוד ששכנתה תענך ירשה את מקומה, והוא הציע

לשבץ פרק זה בפער שבן שתי שכבות אלו. ואולם גם השכבה ה-V עדיין נושאת אופי כנעני מובהק, ובעיית מי "בתענך על מי מגידו" נשארת פתוחה גם לאחר החפירות.

נראה הדבר, שמגידו לא עברה לשלטון ישראל אלא בימי דוד. בהשפעת התגליות הגדולות של השכבה VI והאופי הממלכתי של בנייני העיר צפה ההשערה בדבר זיהויה עם עיר הרכב ועיר הנציבות החמישית של שלמה, שכן חומה חדשה הקיפה את העיר, בעלת שער חזק מיוחד במינו המורכב מארבעה פתחים, ארבע אורות גדולות, שהכילו מקומות ל-480 סוס, וארמון עם אורווה משלו; וכל אלה בנויים בסגנון בנייה חדש. לפתע נתקלים אנו באבני גזית גדולות מסותתות באופן חלק, ולעתים מוחלקות רק שוליהן, בעוד שהמרכז הוא בלתי מעובד. גם אופן בניית הקיר חדש הוא: שתיים-שלוש אבנים הונחו לעביו של הקיר, ואילו מהצדדים הונחו אבנים לאורך הקיר, כלומר לפי שיטת ראש ופתין. שיטה זו ידועה בעיקר מתוך עריה של ממלכת ישראל הצפונית. יש לתלות סגנון זה בעליית השפעתה של התרבות הפיניקית, היינו בקשריו של שלמה עם חירם מלך צור. עם אותה ספירת תרבות של א"י ופיניקיה ועם אותם בניינים מפוארים יש למנות את טיפוס הכותרות, המכונות פרוטרויווניות, וכן את מוצרי האמנות המחוטבים בשן, שאף הם קרובים בשיטות עיבודם ובמטיבים שלהם לכותרות אלו. הספק, שהעלה קרופוט, מחופרי העיר שומרון, בדבר תקופתה של שכבה זו במגדו — יש בו עניין, אך הוא נראה לי בלתי מבוסס. סבורני, שאין להביא ראיה משכבה, שתקופתה נקבעה לפי זמן ייסודה של העיר. הדמיון בסגנון הבנייה בין שכבה זו לבין בנייני העיר שומרון אין בו כדי להקדים את תקופתה של השכבה במגידו. עיר זו של שלמה נכבשה, כנראה, במסעו של שישק; ואולם רוב בנייניה, שבוצעו בהם תיקונים שונים, החזיקו מעמד עד סוף המאה התשיעית, כשנהרסה העיר במלחמות עם הארמים. החופרים מצאו שבר כתובת של שישק בשפך של חפירת שומכר. ייתכן שחורבנה של מגידו III היא תוצאה מסעו של תגלת פלאסר ה-III, בשנת 732. מאז שימשה מגידו כבירת המחוז האשורי. המאורע המלחמתי הבא — מותו של יאשיהו על יד מגידו על-ידי פרעה נכה בלכתו לכרכמיש בשנת 609 — שם, כנראה, קץ לשכבה ה-II במגידו.

עד לחפירות בחצור היתה מגידו התל הצפוני ביותר בארץ, שנערכה בו חפירה בקנה-מידה גדול, פרט לבית-יירת, שעיקר ההיסטוריה שלה מקופלת באלף השלישי. הבעיות המעניינות של המחקר המשווה הן ההבדלים האזוריים בתרבות בין הצפון והדרום. מגידו היא נקודת-מפתח לבעיות אלו.

מ ר מ . א ב י י ו נ ה :

בניגוד לדעות המקובלות על פינוי הגליל מתושביו הישראליים בימי תגלת פלאסר ה-III, מלך אשור, בשנת 732 לפסה"נ, וייהודו מחדש בימי אריסטובולוס החשמונאי בשנת 104 לפסה"נ, נראה, שהמלך האשורי פגע רק ברצועה במרכז הגליל ("גליל הגויים"), ולא הגלה את תושבי המחוז, אלא הפך את העמקים (בקעת בית נטופה, בקעת אירסלו, עמק הירדן דרומית לטבריה, בקעת בית כרם ועמק

יורעאל) לאחוזות מלכותיות. מתוך תולדות מרד החשמונאים מסתבר, שגם לפני הכיבוש הסופי ישבו בגליל יהודים רבים. שמעון פינה כמה מהם מהגבעות ליד עכו; בכחידס עשה שפטים בתושבי ארבל; יהונתן חנה בגינוסר, כנראה מפני שהיה שם יישוב יהודי; ינאי התחנך בגליל כבארץ של יידיים. בראשית ימי שלטונו, היינו כשנה לאחר הכיבוש, כבר היו ציפורי ושיחין ערים יהודיות לגמרי. אפשר להסביר את ייחודו המהיר של הגליל, מצד אחד, על-ידי קיום שרידים של יישוב מימי ישראל, ומצד שני, על-ידי פעולת החשמונאים ביישובו של עורף התושבים ביהודה בשטח האחוזות המלכותיות בעמקים, שאותם ירשו מהמלכים הקודמים.

יישוב כפרי זה הוא ששיווה לגליל את צביונו היהודי ואיפשר את הפיכתו — לאחר חורבן בית-תר — למרכזה של היהדות בארץ ובגולה, למרות הנטיות לרומאים, שנתגלו בעת מלחמת הקנאים בכמה מערי הגליל, כגון ציפורי וטבריה. היישוב נתחזק לאחר חורבן בית-תר (ולא חורבן הבית השני, כפי שסברו רבים) על-ידי העברת משפחות הכהונים לשם. לבסוף לא יכלו לו לא ה"מציקים" הרומאים, שתפסו אחוזות בעמקים, ולא החרתנים הנוצרים מסוגו של ה"קומס יוסף" — הגליל נשאר יהודי עד סוף ימיה של מלכות ביזאנטיון.

ד"ר י. שאטר:

מפרץ חיפה יחד עם מישור חיפה מהווים איזור-זעיר גיאוגרפי (כֹּרִי) כמעט למופת, שנתייחד לו מדור בפני עצמו בין חלקיו של מישור החוף בארצנו. מפרצה של חיפה ומישורה קשורים בראש וראשונה קשר התהוותי: המפרץ הוא מבחינה טקטונית בהווה המשכו המוצף של מישור חיפה ועם זה חולייתה הסופית של שורת האגנים הטקטוניים, החוצה את ארץ-ישראל ממזרחה למערבה. ואילו עוד בפלייסטוקן התיכון השתרע המפרץ עד לרגלי הרי שפרעם.

אין לך יחידה גיאוגרפית בארצנו לאורך חוף ימה, שתהיה מתוחמת כה יפה כמישור חיפה. גבולותיו בולטים לעין, בהיותם בעיקרם שברים היוצרים מתלולים (כרמל) או רגלי מורדות של הרי גיר חשופים, שאין כמעט דרגת מעבר בינם לבין המישור. המישור הוא בעל אופי מורפולוגי והידרוגרפי מיוחד. מופיעים בו שוב חולות נודדים, שמאחוריהם משתרע שטח רחב ידיים, ישר כמעט לחלוטין, הבנוי מאדמות חמר אלוביאליות בעלות עובי רב. שני הנהרות, המנקזים את המישור, יוצאי דופן הם ובין נהרות הארץ, הנשפכים אל הים התיכון: הקישון, המתפתל ביותר ובעל הגרר הקטן ביותר בנהרות הארץ. לו שפך דחוי מובהק, שעבר היה ניתן לנדודים ניכרים, שעליהם מעידה עוד המפה של עכו וסביבתה של הקרן האנגלית לחקירת ארץ ישראל. הנהר השני נעמן זורם, כמעט לכל ארכו, במקביל לחוף הים ובמרחק קטן מאוד ממנו. אף הוא בעל שפך מסובך מאוד, שעבר כמה נודדים. שני הנהרות על יובליהם ביחד עם מספר מעיינות ומי תהום, הקרובים ביותר לפני המישור, גרמו לכך, שחלק ניכר של המישור נהפך לביצה. כתוצאה מכך הצטמצמו בעבר היישובים במישור לפאותיו: חיפה—שקמונה—עכו במערב ומחרוזת מרידור—נאלית של כפרים קטנים לרגלי ההר במזרח.

מ ר י . ק ר מ ו ן :

לגבי קביעת דרכי התחבורה פועלים שלושה גורמים :

א. האפשרויות הטופוגראפיות ;

ב. נקודות המוצא והמטרה ;

ג. האפשרויות הטכניות והצורך בתחבורה בכלל.

א. האפשרויות הטופוגראפיות

1. החוף המזרחי של הים התיכון מקשה על התחבורה לפנים הארץ בגלל כיוון

ההרים-המקביל לחוף. לאורך 600 ק"מ של החוף קיימות רק שלוש פרצות :

אלכסנדרטה, טריפולי ועמק יזרעאל. כל אחת מהן שימשה ומשמשת דרך

בעלת חשיבות אסטרטגית וכלכלית.

הפרצה של עמק יזרעאל כוללת גם הגליל התחתון.

א. הוא השטח הנמוך ביותר בכל רצועת ההר המערבית.

ב. בתוכו שקועות כמה בקעות, בעלות כיוון מערבי-מזרחי, המאפשרות

מעבר נוח.

ג. מעבר לירדן קיים המשך נמוך ברמת ארביד, המאפשר עלייה נוחה אל

רמת המדבר.

2. המגבלות של האיזור לתחבורה הן :

א. ערוצו העמוק של נחל עמוד, המונע כל אפשרות של מעבר בין צפת

לבקעת גינוסר.

ב. האופי הביצתי בחורף של בקעת בית-ג'טופה.

ג. השטפונות התכופים בבקעת מגידו.

ד. המדרון התלול לעבר ים כנרת ובקעת הירדן.

3. הדרכים הטבעיות, המסתמנות מתוך המגבלות האלה, הן :

א. בקעת בית הכרם — לשם תחבורה לצפון.

ב. נחל עבלין ובקעת רימון, כמעבר ראשי לעבר טבריה.

ג. הצלע הדרומית של עמק יזרעאל (רגלי הכרמל והגלבוע).

ד. הירידה התלולה לארץ כנרת מתאפשרת בעזרת מישורי המדרגות של

הגליל התחתון המזרחי ; בקעת יבנאל, בקעת ארבל ובקעת גינוסר וכן

צלעות נחל פג'אס ונחל היונים.

ב. נקודות המוצא והמטרה

רוב הדרכים בגליל התחתון ובעמק שימשו לתחבורה בין-לאומית. המטרה בכל

הקופות ההיסטוריה היתה אחת — דמשק, המוקד של כל התחבורה לעבר ארם נהרים.

נקודות-המוצא היו שונות, בהתאם לתקופות ההיסטוריות :

1. כל זמן שמרכזי התרבות הראשיים היו מצרים וארם נהרים, היתה הדרך

החשובה "דרך הים" : מגידו, יזרעאל — בית שאן, או מגידו — התבור —

קרני חטין — גינוסר.

2. כשנוצרו קשרים עם תרבות הים התיכון — עברו הדרכים מדמשק לחוף

הים בחלק הלבנוני של הגליל העליון, שהובילו אל המרכזים הראשיים של הסחר הימי: צור וצידון.

3. בימי שלטון רומא, כשעכו שימשה בסיס ימי, התפתחו בפעם הראשונה הדרכים בגליל התחתון, כקשר הקצר ביותר בין עכו למזרח. צפורי נהפכה אז למרכז התחבורה, שבו הצטרפה הדרך מן הדרום (מצרים וקיסריה) לדרך עכו—טבריה.

4. בימי הצלבנים חזרה אותה תופעה, כפי שמעידים המבצרים המרובים בגליל התחתון והעליון.

ג. רשת הדרכים בימינו

בימי השלטון הטורקי נחרבו הדרכים כליל. אמנם נתיבי השיירות הוליכו בערך בעקבות הדרכים הרומיות, כשנקודת המפגש העיקרית היתה בחאן-אתג'ר, בקרבת סג'רה.

1. הדרך הסלולה הראשונה הופיעה בסוף המאה הי"ט ומטרותיה קבעו את רשת הדרכים עד היום הזה: הטמפלרים, שהתיישבו בחיפה וארגנו שירות כרכרות בארץ לעולי רגל נוצריים, גרמו לסלילת דרך למטרה זו מחיפה לנצרת, ומשם הלאה לטבריה. דרך זו עוברת, בניגוד לטופוגראפיה, וחוצה את ההר קרוב לנקודתו הגבוהה ביותר. רק על יד כפר־קנא היא מצטרפת לקו הטופוגראפי.

2. מסילת הברזל החג'אזית נסללה כדי לחבר את דמשק ואת שדות החיטה של הבשן לים. מגבלותיה הטכניות—העדר אפשרות להתגבר על עליות וירידות—קבעו את מהלכה בדרך עקיפין גדולה.

3. דרך קצרה מחיפה לעפולה, ומשם לטבריה, נסללה בימי המאורעות מתוך שיקולי בטחון של היישובים היהודיים, כדי לשחרר את התחבורה היהודית מן הצורך לעבור את נצרת.

4. שאר הדרכים נסללו בימי מלחמת העולם השנייה, בעקר כהכנה לפלישה לסוריה.

5. מדינת ישראל קיבלה רשת ענפה זו ותיקנה חלק מן הדרכים, אך לא הוסיפה אף כביש לכבישים הקיימים. בעצם עדיין חסר הכביש הקצר ביותר, שיחבר את חיפה עם בקעת רימון.

במושב החמישי של הכינוס, שהתקיים בו בערב, הרצה נשיא המדינה מר י. בן־צבי על עדת הדרוזים בישראל, במעמדם של נכבדים דרוזים שישבו על הבימה. בפתחת דבריו קידם הנשיא בברכה את העדה הדרוזית והדגיש את היחסים הטובים, ששררו בין הדרוזים לבין היהודים מאז ומתמיד. הדרוזים השכילו לשמור קרוב לאלף שנים על מנהגיהם וייחודם, כשהם מפוזרים בין עדות אחרות, ללא שלטון, לשון ומרבות משלהם. הם דוברים ערבית, אך שונים הם בדתם מהערבים, ואין להם כל חלק במערכת המשפט הדתית המוסלמית. סגורים ומסוגרים הם בתוך עדתם ואינם באים בקשרי נישואים עם בני דת אחרת. לדעתו של הנשיא, הדרוזים הם

בעיקר ממוצא פרסי עם תערובת כורדית, ואולי גם ערבית. יש להניח, שהתיישבו בארץ-ישראל בין המאות ה-16 ל-18. מאז קיים יישוב דרווי רצוף ב-18 מכפרי הארץ. הנשיא סיים את הרצאתו בדברי שבת לעדה הדרוזית, שידעה לבחור בקו הנכון בשעת מלחמת העצמאות ושירתה בנאמנות בצה"ל ובמשטרת ישראל. הוא הביע את בטחונו, שיחסם זה של הדרוזים ישמש דוגמה נאה למיעוטים אחרים בישראל. מר יוסף וייץ הרצה על הנושא: "תנועות וזרמים, מוסדות ואישים ביישובו של הגליל התחתון.

המרצה העלה את דמויותיהם של יהושע חנקין, גואל סג'רה, חיים מרגלית-קלורסקי, הוגה רעיון האריסות וחולם חלומו של האיכר העברי, אליהו קראוזה, אוהב האדמה ואיש העבודה, ד"ר ארתור רופין, עקיבא אטינגר, יצחק וילקנסקי ואחרים. כן עמד המרצה על "השומר", הקבוצה, מושב העובדים, משק הפועלות, אחוות המטעים וכן על גאולת העמק ע"י הקרן הקיימת לישראל.

אחרון המרצים במושב זה היה האלוף משה כרמל, שסקר את המערכה על הגליל במלחמת השחרור.

יומו השלישי של הכינוס הוקדש לשני סיורים מקבילים: האחד — למגידו-ציפורי—בקעת בית נטופה, והשני לירדפת, ציפורי, בית-נטופה. בסיורים ניתנו הסברים על-ידי המרצים.

המושב השישי והאחרון של הכינוס בטבעון נערך ב"ח בתשרי, בערב, והוקדש לסיכומים על החפירות בנגב. במרכז ההתעניינות הועמדו החפירות במצדה. מר ז'אן פרו הרצה על חפירותיו האחרונות ליד באר-שבע; ד"ר יוחנן אהרונ'סקר את מחקר המערות של מדבר יהודה. מר מ. אבי-יונה, ד"ר נ. אביגד ומר ש. גוטמן מסרו סיכומים על החפירות, שבוצעו במצדה בשנה האחרונה. בראש המושב הזה ישב מר י. אבירם מרכז המשלחת למצדה שמסר פרטים על התכנית לביצוע כמה עונות חפירה במצדה, אם יובטחו האמצעים הדרושים לכך, ובעיקר השימור.

בתום המושב הוזמנו באי הכינוס למסיבה של קבלת פנים בקפה "מגדל" עם תכנית אמנותית. מר י. אבירם הודה בהודמנות זאת לראש המועצה ולמזכירה, למנהלי "קרת" וכל העובדים ואנשי טבעון, שלא חסכו כל עמל למען הצלחת הכינוס. ב"ט בתשרי בבוקר יצאו המשתתפים לסיור בחפירות חצור, בהדרכתם של חברי המשלחת. תערוכה מאלפת של הממצא הארכיאולוגי הותקנה לכבוד באי הכינוס באילת השחר. מושב הנעילה נערך באמפיתיאטרון של אילת השחר. בשם המשק בירך מר ז. שפר, ומר דוד זכאי הודה, בשם המשתתפים, לחברה על עריכת הכינוס, שהיה לכל באיו חוויה בלתי נשכחת. מר י. אבירם העלה בדברי הסיום את שאלת עתידם של הכינוסים נוכח התעניינותו של הציבור הרחב, הגוברת והולכת משנה לשנה. ד"ר יגאל ידין סיכם בקצרה את הישגי הכינוס והצביע על התופעה המפליאה שבעצם התכנסותם של מאות משתתפים בארץ כה קטנה לשמוע תורה במשך 4 ימים רצופים, דבר שאין למצוא דוגמתו בין אומות העולם. הכינוס ננעל בשירת התקווה.

ב. הפירות ארכיאולוגיות

בהתחלת יולי תיפתח עונת החפירות השמינית בבית־שערים, בעונה זו יעמדו בראש החפירות פרופ' ב. מזר ביחד עם מהנדס י. קפלן, ד"ר נ. אביגד לא ישתתף בפאת היעדרו מן הארץ. העונה תימשך 3 חדשים בקירוב. באמצע יולי תיפתח העונה השנייה של הפירות חצור. הרכב המשלחת נשאר כפי שהיה בשנה הקודמת. פרטים על העונה הראשונה ר' עמ' 54 לוחות י"א—ט"ז. בראשית יולי יצא מר מ. אבי־יונה לחפור בקיסרי מטעם האוניברסיטה העברית. החפירה תימשך חודש ימים והיא תתרכז בשטח בית הכנסת. מהנדס יעקב קפלן סיים זה עתה את עונת החפירות השנייה ביפו. סקירה ראשונה תתפרסם בחוברת הבאה של "ידיעות".

ג. פרסומים

בימים אלה יצא לאור ספר "ארץ־ישראל" כרך ד', המוקדש לנשיא המדינה במלאות חמישים שנה לעלייתו ארצה. טכס הגשת הספר לנשיא התקיים ביום 3 ביולי. הספר מכיל 35 גליונות דפוס, למעלה מ־35 מחקרים, 20 לוחות ומספר רב של ציורים בגוף הטכסט. המחיר — 10 לירות בכריכת בד. לחברים — 8 ל"י. נדפסת והולכת מהדורה חדשה של ספר "בית־שערים" כרך א', פרי עטו של פרופ' ב. מזר. מהדורה זו תוקנה ועובדה מחדש והוכנסו בה הרבה שינויים. כמו כן תיכללנה בה התכניות אשר לא צורפו למהדורה הראשונה. "ידיעות", כרך כ', חוברת ג—ד, תצא לאור לקראת ראש השנה תשי"ז. Israel Exploration Journal, יצא לאור כרך VI, חוברת ב', לחברי החברה דמי חתימה — 5 לירות.

ד. חוג ארכיאולוגי

במשך החורף תש"ז התקיימו שלוש פגישות של החוג הארכיאולוגי. הפגישה הראשונה נערכה באגף העתיקות במוצאי־שבת ט"ז בטבת בה הרצה מר ש. ייבין על החפירות בקיסרי, הפגישה השנייה היתה בבית הנשיא במוצאי־שבת ט"ו בשבט בה הרצה ד"ר נ. אביגד על החפירות בבית־שערים. הפגישה השלישית התקיימה אף היא בבית הנשיא במוצאי שבת כ' באדר בו הרצו חברי המשלחת על החפירות בחצור. כל ההרצאות לוו תמונות אור ולאחריהן התקיים ויכוח על הסקירות שהושמעו. שאר החומר על פעולות החברה יתפרסם בחוברת הבאה.

אחד מחברי חברתנו, מבקש להשיג את החוברת ג', שנה ה' (תרצ"ז) של "ידיעות" לשם השלמת כל הסידרה. המעונין למכור חוברת זו מתבקש לשלוח הצעה למזכירות החברה בשביל ב. ק.

הכינוס הארצי השנים־עשר לדיעת הארץ
יתקיים בימים א—ד דחול המועד סוכות

בירושים

תכנית הכינוס ופרטים על תנאי ההשתתפות יתפרסמו בקרוב
ויישלחו אל כל חברי החברה

בהוצאת החברה לחקירת א"י ועתיקותיה

יצאו לאור בשנת תשט"ז

ארץ־ישראל

מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

ספר רביעי

מוקדש לנשיא המדינה במלאות חמישים שנה לעלייתו ארצה.
מחירו (בכריכת בד) — 10 ל"י, לחברי החברה — 8 ל"י

במזכירות החברה אפשר להשיג עוד

} המחירים לחברי החברה בלבד	ארץ־ישראל, ספר א' — 5 ל"י
	ארץ־ישראל, ספר ב' — 8 ל"י
	ארץ־ישראל, ספר ג' — 7.500 ל"י

בית־שערים

דו"ח על עונת החפירות השישית, תשי"ד

מאת נ. אביגד

תדפיס מיוחד בעברית ובאנגלית

המחיר 800 פר' — לחברי החברה 600 פר'

בהזמנות יש לפנות למזכירות החברה, ת. ד. 7041, ירושלים.
בצירוף התמורה.

שימו לב! מספר תבת הדואר של החברה שונה ל־7041 (במקום 7010)